

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA SO‘Z TURKUMLARINI O‘RGANISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Ergashova Mehriniso Husniddin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta‘lim fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga so‘z turkumlaridan ot so‘z turkumini o‘rgatish davrida yuqori darajada samara beradigan vositalar qatorida turuvchi innovatsion texnologiyalar haqida fikr va mulohazalar aks etgan. Ushbu maqola rivojlangan xorij mamlakatlari ta‘lim tizimidagi eng so‘nggi va zamonaviy innovatsion vositalarni qamrb olganligi bilan dolzarbdir.*

Kalit so‘zlar: *texnologiya, innovatsiya, mustaqil so‘z turkumi, ot, davr, dastur, tajriba, ko‘nikma, malaka, bilim, fikrlash qobiliyati.*

KIRISH

Ta‘limdagi innovatsion faoliyat ta‘lim sohasidagi innovatsiyalarning paydo bo‘lishiga qaratilgan kompleks faoliyatni o‘z ichiga oladi. Bu innovatsiyalar ta‘lim jarayonini tashkil etishning usul va usullari, ta‘lim va tarbiya jarayonida foydalaniladigan resurslar, ilmiy nazariyalar va tushunchalar bo‘lishi mumkin. Innovatsiyalar yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlar, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo‘lishi loyihalash ishlarining natijasi bo‘lishi mumkin, bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatlarini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar ishlab chiqiladi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Innovatsiyalar ta‘lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi. O‘quv jarayonida talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini rivojlantirish amalga oshiriladi, keyinchalik ular innovatsiyalarni yaratish bilan bog‘liq bo‘lgan amaliy hayotning turli sohalarida qo‘llanilishi mumkin. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar o‘qitishda muayyan yondashuvlarni qo‘llash asosida qo‘llaniladi, ya‘ni. yangi texnologiyalarni rivojlantirish uchun asos bo‘lgan talablar va maqsadlarni o‘z ichiga olgan tamoyillar. Pedagogik sohadagi barcha innovatsiyalar jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichiga aniq mos kelishiga asoslanadi. Hozirgi vaqtda ular o‘quvchilarning mustaqilligini rivojlantirishga, o‘z-o‘zini o‘rganish va o‘z-o‘zini rivojlantirish qobiliyatlarini shakllantirishga, o‘quv dasturlarini mexanik ravishda emas, balki ongli ravishda o‘zlashtirishga qaratilishi kerak. Hozirgi vaqtda axborot texnologiyalarining odamlar hayotidagi roli sezilarli darajada oshdi. Zamonaviy jamiyat axborotlashtirish deb ataladigan umumiy tarixiy jarayonga aralashdi. Bu jarayon har qanday fuqaroning axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatini, axborot texnologiyalarining ilmiy, ishlab chiqarish, jamoat sohalariga kirib borishini, axborot xizmatining yuqori darajasini o‘z ichiga oladi.

Ta'lim sohasidagi innovatsion texnologiyalar doimiy ravishda rivojlanib, ularning turlari kengayib bormoqda. Quyidagi asosiy texnologiyalar guruhlarini ajratish mumkin:

1. Fan ta'limi sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yoki AKT. Ushbu texnologiyalardan foydalanish axborot jamiyatining rivojlanishi va hayotning barcha sohalarida axborot vositalarini faol joriy etish bilan bog'liq. Bunday texnologiyalar talabalar ongini axborotlashtirishga qaratilgan. Ta'lim dasturlari informatika, axborot jarayonlari va AKTni o'rganishga qaratilgan yangi fanlarni o'z ichiga oladi. Professor-o'qituvchilar va talabalarning axborot madaniyatini oshirishga yordam berish uchun o'quv jarayoni ham faol ravishda axborotlashtirilmogda;

2. Shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar. Ushbu texnologiyalar shaxsni ta'lim va tarbiyada ustuvor o'ringa qo'yishga qaratilgan. Butun ta'lim jarayoni shaxsning o'ziga xosligi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsni rivojlantirishga qaratilgan.

3. O'quv jarayonini axborot-tahliliy ta'minlash. Ushbu guruh texnologiyalaridan foydalanish har bir o'quvchi, sinf, parallel, ta'lim muassasasining rivojlanishini o'rganishga, ularni adekvat baholashga qaratilgan.

4. Intellektual rivojlanish monitoringi. Texnologiyalar grafiklardan foydalanishga, test tizimiga, individual o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini va umuman ta'lim sifatini kuzatish imkonini beruvchi yangi baholash usullariga asoslangan.

5. Ta'lim texnologiyalari. O'quv jarayonini ta'limdan ajratib bo'lmaydi. Shuning uchun shaxsni, uning asosiy fazilatlarini rivojlantirishning yangi usullari joriy etilmogda.

6. Didaktik texnologiyalar. Ular ta'lim muassasasi rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. Bunday texnologiyalar an'anaviy va innovatsion texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga olgan texnika va vositalar majmuasiga asoslanadi: o'quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlash, audiovizual, multimedia vositalaridan foydalanish, tabaqalashtirilgan o'qitish usullari. Ilmiy bilimlarni innovatsiyaga aylantirish jarayoni, uni hodisalarning ketma-ket zanjiri sifatida ifodalash mumkin, bu jarayon davomida innovatsiya g'oyadan ma'lum mahsulot, texnologiya yoki xizmatga qadar etuklanadi va amaliy foydalanishda tarqaladi.

O'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi mumkin. O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi. Ta'limda innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar haqidagi tasavvurlar barqaror va mukammal shaklga ega emasligini ham e'tirof etish kerak. Har bir o'qituvchi ta'limga individual tarzda yangilik kiritishi mumkin. Innovatsion texnologiyalar o'qituvchi o'z faoliyatidan qoniqmaslikdan kelib chiqadi.

Ta'lim sifati - davlat ta'limining ijtimoiy tizimi, jarayoni va natijada shaxs, jamiyat va jamiyatning manfaatlari va manfaatlariga mos keladigan ehtiyojlarini qondirish imkoniyatini ta'minlaydigan ta'lim xizmatlarining iste'mol xususiyatlari to'plamidir.

ADABIYOTLAR VA METODOLOGIYA

Ot so‘z turkumini o‘rgatish mavzusi maqsadga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lib, bu jarayonda ushbu so‘z turkumining umumlantirilgan ma‘nosi va grammatik belgilari quyidagi belgilar asosida o‘rgatiladi:

1. Aniq izchillikda;
2. Bir-biri bilan ilmiy asoslangan bog‘liqlikda.

Shu bilan birgalikda ot so‘z turkumi haqida orfoepik(ot so‘z turkumidagi so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qila olish) va orfografik(yozma nutqda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalari) ko‘nikma va malakalarni shakllantirish maqsadida bajariladigan mashqlar, beriladigan ma‘lumotlar asta-sekin murakkablashtirila boriladi. Ushbu ko‘nikma va malakalar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va o‘zlashtirish imkoniyatlarini hisobga olgan holda har bir sinf uchun material hajmi, ularni o‘rganish izchilligi ta‘lim dasturi asosida belgilangan. Boshlang‘ich sinflarda ot so‘z turkumini o‘rganishda o‘qituvchi va o‘quvchi oldiga qo‘yiladigan vazifalar quyidagilarni tashkil qiladi:

1. Ot so‘z turkumi haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish;
2. Otning ma‘noviy guruhlarini bir-biridan ongli ravishda ajrata olish ko‘nikmalarini hosil qilish (ya‘ni, kim? so‘rog‘ini olgan otlar shaxs, nima? so‘rog‘iga javob bo‘ladigan otlar narsa, qayer? so‘rogiga javob bo‘ladigan otlar esa o‘rin-joy otlari);
3. Atoqli otlar bilan bog‘liq orfografik qoidalar bo‘yicha tushuncha shakllantiriladi(kishilarning familiyasi, ismi, otasining ismi, hayvonlarga atab qo‘yilgan nomlar va geografik nomlarni bosh harf bilan yozish);
4. Ot so‘z turkumida son tushunchasini shakllantirish(ot so‘z turkumidagi so‘zlarni birlik va ko‘plik shaklda qo‘llanilishi);
5. Otlarda egalik kategoriyasi tushunchasi haqida bilim, ko‘nikma va malakalarni hosil qilish;
6. Ot so‘z turkumidagi so‘zlarning kelishik kategoriyasi bilan turlanishi va kelishik qo‘shimchalarining yozilishi haqida malaka hosil qilish;
7. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shu bugunga qadar shakllangan lug‘at boyliklarini yangi ot so‘z turkumidagi so‘zlar bilan boyitish, uardan og‘zaki va yozma nutqda o‘rinli foydalanish malakasini o‘stirish;
8. So‘zlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlantirishni bilish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining lug‘at boyligini yangi so‘zlar bilan boyitish va ulardan nutqda aniq, to‘g‘ri, o‘rinli foydalanish malakasini o‘stirishda ot so‘z turkumi haqida o‘quvchilarda tushuncha hosil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ot so‘z turkumi haqida tushuncha berish tizimli va izchil jarayon hisoblanib, hozirgi jadallik bilan rivojlanayotgan ta‘lim tizimida o‘qituvchidan yuksak mahorat va mehnatni talab etadi. Ushbu so‘z turkumini o‘rganish jarayoni quyidagi ikki davrni o‘z ichiga qamrab oladi:

1. Tayyorlov davri
2. Savod o‘rgatish davri.¹

¹ Ona tili o‘qitish metodikasi” Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G‘ulomova, Sharofat Yo‘ldosheva va boshqalar. Toshkent “NOSIR” nashriyoti 2009

Bu bosqichda o'quvchilar o'rganadigan bilim va ko'nikmalar quyidagilarni tashkil qiladi:

1. Shaxs-narsalarni va ularning nomi bo'lgan so'zlarni farqlashga o'rganadilar;
2. Leksik ma'nosiga ko'proq e'tibor qaratiladi;
3. Ushbu ma'nolarni hisobga olgan holda so'zlarni guruhlashga ajratish bo'yicha ko'nikmalar hosil bo'ladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan otlarning leksik ma'nosi orqali guruhlash mashqlari samarali qilishning yaxshi yo'li otlarni taqqoslash, umumlashtirish va bir-biridan farqlay olish ko'nikmalarining hosil qilinishidir. Xorij tajribalari va innovatsiyalar asosida ta'limni tubdan isloh qilish borasida ishlab chiqilgan va amalda qo'llanayotgan milliy dastur atoqli va turdosh otlari haqida tushunchalar hosil bo'lishini ikkinchi va uchinchi sinfga yo'naltiradi. Bundan oldingi bosqichlarda ot haqida boshlang'ich bilim shakllantirgan o'quvchilar bu davrda otlarning leksik ma'nosi, atoqli va turdosh otlar haqida chuqur, kengaygan bilim oladilar. Ushbu jarayonda atoqli va turdosh atamaları ishlatilmaydi, ya'ni bu o'quvchilarga biroz murakkab sharoit tug'dirishi bois shaxs nomlari, joy nomlari yoki narsa nomlari deb yuritiladi. Ot tushunchasini shakllantirish uchun shu so'z turkumiga kiradigan otlarni asosiy leksik guruhlariga ajratish, barcha otlarga xos bo'lgan belgilarni, ularning nutqimizdagi o'rnini ko'rsatish muhim ahamiyatga ega. Ya'ni boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan atoqli otlar ustida ishlash jarayonida shaxs, narsa va joy nomlarini bildiradigan so'zlar bosh harflar bilan yozilishi to'g'risida bilimlar beriladi. Atoqli otlar ustida ishlashda quyidagi ma'no guruhlarida ustida to'xtalish maqsadga muvofiq:

1. Shaxs nomi, familiyasi (qolganlari boshlang'ich sinf o'quvchilari biroz murakkablik qiladi);
2. Joy nomlari bosh harf bilan yoziladi;
3. Sayyorlar nomlari bosh harf bilan yoziladi;
4. Tashkilot, korxonalar va muassasa nomlari bosh harf bilan yoziladi.

O'quvchida yangi mavzu haqida mustahkam bilim va ko'nikma hosil qilishda didaktik o'yinlarning ta'lim berish jarayonidagi o'rni va roli beqiyos. Chunki kichik yoshdagi bolalar faoliyating katta qismini o'yin faoliyati tashkil etganligi bois boshlang'ich sinf o'quvchilari ham darsdan ko'ra ko'proq o'yin faoliyatiga moyil bo'ladilar. Shu bois, dars jarayonlarini o'yin asosida tashkil qilish bolada nafaqat mustahkam bilim, balki kuchli diqqat, darsga bo'lgan qiziqish, ishtiyoq hamda harakatchanlikning ortishida muhim omil bo'ladi. Ammo ta'limda qo'llanayotgan barcha didaktik o'yinlar va muvafaqqiyatga erishivermaydi. Ushbu o'yinlarning ijobiy natija berishida quyidagi talablar muhim rol o'ynaydi:

1. Tanlangan didaktik o'yin, avvalo, o'quvchilar yoshiga, psixologik, fiziologik xususiyatlariga, yoshiga mos bo'lishi;

2. Ochib berilayotgan mavzu mohiyatiga hamohang bo‘lishi;

3. Qanday holatda qo‘llanilishidan qat’i nazar o‘sha holat imkoniyatlari didaktik o‘yinning talablariga to‘la javob berishi lozim.

Didaktik o‘yinlardan tashqari taqqoslash metodi orqali ham yuqorida ta’kidlab o‘tilgan mavzu haqida o‘quvchilarda tushuncha hosil qilish mumkin. Ya’ni bunda “T” sxemasi ijobiy natija beradi. Bunda o‘quvchilar otlarni bir-biridan ma’noviy jihatdan taqqoslash orqali guruhlariga bo‘ladilar. Masalan, Qodir, Akbar, kitob, bog‘bon so‘zlarini guruhlariga ajratishda(atoqli va turdosh, atamasiz holatda) Qodir-kim?, kishining ismi bosh harf bilan yoziladi, shaxs nomi; Akbar ham ayna shu shaklda. Kitob-nima? narsa oti, kichik harf bilan yoziladi, narsa nomi hisoblanadi. Aynan shu shaklda otlarni bir-biridan farqlaydilar. Ushbu “T” sxemasi interfaol metodi vositasida darslikdagi mashqlar asosida o‘yin tashkil qilish mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ikkinchi sinf ona tili va o‘qish savodxonligi kitobida “Yer ostida nima bor” bo‘limida shaxs ma’nosini bildiradigan so‘zlar kim? so‘rog‘iga, narsa ma’nosini bildiradigan so‘zlar esa nima? so‘rog‘iga javob bo‘lishini bilib oladilar. Va turli xildagi mashqlar asosida bu bilim, ko‘nikma va malakalar mustahkamlanadi. Ushbu bo‘limda berilgan “Qora oltin” ertagidan “T” sxemasi yordamida o‘quvchilar shaxs va narsa ma’nosini bildiradigan so‘zlarni aniqlab olishlari mumkin². Interfaol metodlardan tashqari ta’lim jarayonida didaktik o‘yinlar ham samarali bilim berishga yaqindan xizmat qiladi. Quyida ot so‘z turkumining mazmun-mohiyatiga mos bo‘lgan innovatsion texnologiyalar aks etgan:

Ta’lim muassasalarida ta’lim jarayoni sifatini ko‘rsatib beruvchi ilg‘or, har tomonlama ilmiy – metodik jihatdan asoslab berilgan uslublarning – yangi pedagogik texnologiyalarning maqsadi - Respublikamizning ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatayotgan yosh istiqbolli pedagog kadrlarga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘rgatish, pedagogika va psixologiya fanlariga oid bilimlarini yanada mustahkamlash va olgan bilimlarini o‘quvtarbiya jarayonida qo‘llay olishga o‘rgatish, shuningdek, ularga pedagogik mahorat sirlarini ochib berishdan iborat. O‘quv jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va ulardan unumli natija ola bilish pedagogdan katta salohiyat hamda mahorat talab etadi. O‘zbek tili ta’limini takomillashtirishda ham pedagogik texnologiyalarning o‘rni beqiyos. Bizga ma’lum bo‘lgan, o‘zlashtirilgan texnologiyalardan farqli ravishda izlanishlarimiz samarasi bo‘lgan yangi usullarni taqdim etamiz:

1-usul: Har bir o‘zbek tili, ya’ni ona tili darsi yangi biror bir mavzu asosida quriladi. Bu rejada berilgan mavzudan tashqari qo‘shimcha mavzu bilan belgilanadi. Masalan: «Haqiqat», «Yolg‘on haqida», «Munofiqlik va uning alomatlari», «Sir», «Do‘stlik nima?», «O‘zimni yengaman», «Ta’sir qilish kuchi», «Istaklar va maqsadlar» kabi turli mavzular bilan darsning tashkiliy qismida bir oz suhbatlashib, o‘quvchilar

² 2-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi. Klaraxon Mavlonova, Shokir Tursun, Iroda Azimova, Sa’dullo Qurunov. Toshkent-2021

fikriga oydinlik kiritib olinadi hamda dars davomida tuzilgan gaplar, keltirilgan hikmatli o'g'itlar, maqollar shu mavzuga yo'naltiriladi. Bu usul barcha sinflarda qo'llanilishi mumkin bo'lib, «Suhbatdosh» deb nomlanadi.

2-usul: «Olma terish» mashqi deb nomlanib, undan o'zbek tilining grammatikasida foydalanish maqsadli bo'ladi. Olma shakllari ortida o'zbek xalqi maqollarining yarmi yoziladi. O'quvchi maqolning yarmini olma shakli ortidan o'qib, uning davomini topib berishi kerak. Bundan tashqari o'sha gapning sodda yoki qo'shma gap ekanligi, sodda, qo'shma gapning qaysi turiga mansub ekanligini aytishi lozim. «Gapning maqsadga ko'ra turlari» mavzusida ham qo'llash mumkin. Bu bilan o'quvchi kutilmagan holatlarda o'zini tuta bilishi va topqirligi, qadriyatlarimizga hamda o'zbek xalq og'zaki ijodiga hurmati ortadi. Birinchidan, ushbu usul yakka holda o'zaro qo'llanilishi mumkin. Ikkinchidan guruhlar ishi e'lon qilinib, «Kim ko'p olma terish?» misolida ham bajarilishi mumkin.

3-usul: «O'zingni yelpi» O'quvchilar shu usul bilan barcha o'tilgan mavzularni takrorlashlari va mustahkamlashlari mumkin. Masalan: Bir o'quvchi taklif qilinib, unga yelpig'ich beriladi. O'quvchilar yoki boshqa guruh o'quvchilari tomonidan savollar beriladi. O'quvchi savolga tez javob berishi lozim. Javob berolmasa, yelpig'ich bilan o'zini yelpiydi. Agar yelpig'ichda o'zini yelpish esidan chiqsa, mag'lub bo'lib, o'yindan chiqadi. Javob berolmasa ham o'zini yelpisa keyingi savolni qabul qilishi mumkin bo'ladi. Shunday qilib, o'yin oxirida nechta savoldan nechtasiga javob bergani hisoblanadi. Bu usul bilan o'quvchi ziyrak, dono, epchil, bilimli bo'lishga harakat qiladi. Hozirjavob bo'lishga intiladi. Xotirasi mustahkamlanadi.

4-usul: Klaster usuli ta'lim jarayonida ancha ma'lum va mashhur bo'lib, ushbu usul orqali ko'p mashqlarni bajarish mumkin. Klaster usulida «Kungaboqar» texnologiyasini ishlab chiqdim. Bunda bir nechta kungaboqarlar olinib, ularning orqasiga gaplar yoki so'zlar yoziladi. Qizig'i shundaki, kungaboqarlar yarimta bo'lib, gapning yarmi kungaboqarning yarmiga, qolgani boshqa qismiga yoziladi. Bir-biriga mos tushuvchi yarim kungaboqarlarni keltirganda gap ham butun holga kelishi (ya'ni mazmun, shakl muvofiqligida), kungaboqar ham to'liq shaklga kelishi lozim. Bu esa o'quvchida harakat tezligi, topqirlik, mantiqiy muvofiqlikni shakllantiradi. Estetik didini oshiradi.

5-usul: «Ko'zgu» deb nomlanib, guruh ishida o'z natijasini beradi. Ikki guruhdan o'quvchilar navbati bilan bir-birini ta'riflaydilar. 1-o'quvchi ikkinchi-o'quvchining ijobiy xislatlarini sanaydi.

XULOSA

Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil mashg'ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini

tekshirish hamda baholashdan iborat. O'z ishiga ixlos bilan qaragan o'qituvchida chinakkam ehtiros bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ona tili o'qitish metodikasi" Karima Qosimova, Safo Matchonov, Xolida G'ulomova, Sharofat Yo'ldosheva va boshqalar. Toshkent "NOSIR" nashriyoti 2009
2. 2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligi. Klaraxon Mavlonova, Shokir Tursun, Iroda Azimova, Sa'dullo Quronov. Toshkent-2021
3. Ahmedova N. Boshlang'ich sinflarda nutq o'stirish usullari. // Ta'lim jarayonida nutq madaniyatini takomillashtirish masalalari. «O'zbek tili» doimiy anjumani beshinchi yig'ilishi tezislari to'plami (1999- yil 29-30 aprel) – Toshkent.: «Sharq», 1999. – 76-77b.
4. Komenskiy Y. Buyuk didaktika. Toshkent "O'QITUVCHI" nashriyoti 1975.

B